

Barla Gyula eszméletörténeti tanulmánya a Kemény Zsigmond-i életmű első nagy periódusának gondolatrendszerével foglalkozik. Írónk világnézetének, gondolkozásának, eszméinek fejlődésrajzát kívánja adni, az eszméltető enyedi kollégiumi évektől egészen 1848-ig, kijelölve Kemény helyét ellenzéki harcostársai között.

Kemény tudvalevőleg korának egyik legműveltebb, legsokoldalúbb, legmélyebben gondolkodó író-politikusa. Regényművészetének, közéleti szereplésének megítélésében egy évszázadon át és ma is a legkülönbélebb, egymással merőben ellentétes nézetek uralkodnak. Politikai, újságírói tevékenysége sok tekintetben még feltáratlan. Nos, mindezek a tényezők a Kemény-oeuvre kutatójától is nem mindennapi tudományos felkészültséget, tetemes és igen áldozatos munkát, s fokozott ítéletképeséget követelnek.

Eleve elismeréssel forgatom tehát Barla Gyula tanulmányát. Tisztelem a szerző messz vállalkozását, kutatói szorgalmát, — s tisztelem munkájának jelentős, becsülendő eredményeit is. Noha úgy vélem, nem fedezett fel alapvetően újat Kemény Zsigmondról, sok érdekes és fontos gondolati-eszmei összefüggés feltárásával mégis jelentékenyen módosította-finomította eddigi Kemény-képünket. Művének erényei és eredményei, illetve hibái és hiányosságai egyaránt ismertetésre és elemzésre érdemesek: mert ezekre figyelve, a jelen és a jövő Kemény-kutatói biztató ösvényeken indulhatnak el, vagy tévutakat kerülhetnek ki.

*

Az áttekintés, melyet Barla Kemény 1849 előtti gondolati fejlődéséről, „eszmétomb”-jeiről ad, röviden és óhatatlanul leegyszerűsítve így összegezhető: Kemény hatalmas műveltsége, széleskörű tájékozottsága az enyedi kollériumban eltöltött 11 év alatt alapozódik meg, s világnézetének, filozófiai-erkölcsi felfogásának, egyéniségének főbb vonásai is itt alakulnak ki. Világképe, gondolkodása, ízlése alapvetően romantikus, a kantianus filozófiából és etikából táplálkozó klasszicizmus erős fékjeivel: zseni-kultusza, szenvedélytisztotele racionalizmussal, kritikizmussal párosul. A kanti harmónia-elv is tovább él nála, a különböző társadalmi rétegek, a célok és módszerek, a testi és lelki erők okos egyensúlyának hirdetésében. 1834-ben már önálló személyiség Kemény: szuverén gondolkodó, imponáló szellemi fegyverzetben, telve írói-politikusi ambíciókkal. Világképe, személyisége persze a későbbiekben teljesebbik ki, egyes vonásai

módosulnak is, de meghatározó jegyei megdöbbenően állandók maradnak. — Az 1834/35-i erdélyi országgyűlésre nagy várakozással tekint, felajzottan várja a történelemformáló személyiség fellépését, a haladói és sérelmi politika egyeztetését, a reform győzelmét. Az ellenzék meddő sérelmi politikája, széthúzása, a sikeres vezér hiánya az országgyűlés kudarcát okozza; s e kudarc, az élénk politikai-szellemi mozgalom utáni apály elosztatja Kemény romantikus illúzióit, kijózanító hatással van rá. — A kapudi magány, a kancellista gyakorlat, a bécsi tartózkodás évei következnek, s ez az öt éves periódus a magabizáltság, a tanulás, a politikusi pályára való intenzív készülés, az első írói szárnypróbálgatás időszaka. Kemény rendkívül behatóan tanulmányozza a korabeli Európa társadalmi-politikai mozgalmait, a magyarországi és erdélyi politikai, gazdasági, közjogi viszonyokat. Erősen deromantizált politikai-társadalmi elvrendszere — középpontjában a széleskörű reformprogrammal, a szervezett párt szükségességének felismerésével, a politikai eszközök, módszerek helyes megválasztásának hangsúlyozásával, az ún. okkútfő tanával — az 1830/40-es évek fordulójára állandósul, s később már nem is változik alapvetően. — Az 1840-es évek elején Kemény a legkövetkezetesebb liberális politikus, publicista Erdélyben. Az európai és hazai politikai-szellemi áramlatok, jelenségek fölényes ismerője, elméletileg és taktikailag egyaránt a legképzettebb az erdélyi harcostársak között. Osztályának nagykonceptiójú realpolitikusa: az úrbér és unió elválaszthatatlanságának, a társadalmi érdekek kölcsönös kiegyenlítésének, a forradalmi törekvések semlegesítésének hirdetője, a kis- és középbirtokra épülő, államilag irányított és ellenőrzött, pauperizmustól és szervezett munkásmozgalomtól mentes polgári rend híve; a legliberálisabb nemzetiségi politika képviselője. — Az 1841/43-i erdélyi országgyűlés meddősége, az erdélyi ellenzék széthullása, a politikai-szellemi életben bekövetkező pangás, a közéleti és magánéleti csalódások s más tényezők 1845–46-ra nagy válságba sodorják. E válságperiódus művészi terméke, s egyben legfőbb tükrözője is a *Gyulai Pál* c. regénye. Lélekrajz, mely a bűnnek, azaz: a hűség és hála túlzásának, a rajongásnak, a józanság száműzésének, az önálló személyiség feladásának súlyos következményeit taglalja. — 1847 elejétől 1848 márciusáig Kemény a magyarországi ellenzéki mozgalom mérsékeltbb hívei között tevékenykedik. A centralista *Pesti Hírlapban* fejti ki reformelképzeléseit.

Lényegileg a centralisták közé tartozik, megőrizve részleges politikai függetlenségét, különállását. — 1848 márciusában saját politikai-társadalmi reformprogramjának győzelmét ünnepli, — s ettől kezdve a márciusi eredmények lelkes védelmezője. Sőt, az év őszén, egészen november végéig, a harcra is készen áll: küzd és küzdelemre buzdít az ország függetlenségéért. Decemberben aztán megtörik szárnyalása, s reményét vesztve sodródik a szerveződő békeparti erőkhöz.

Ennek az áttekintésnek fő erénye az alapjaiban helyes *periodizáció*. Barla minden korábbi kutatónál elfogadhatóbban jelöli ki és jellemzi a fiatal Kemény eszmélésének, gondolkodásának fontosabb időhatárait. Az áttekintés szervei hibája viszont, hogy nem mutatja be megnyugtatóan Kemény eszmei, világnézeti fejlődésének menetét és ívét. Nem teljes és folyamatos a kapott fejlődésrajz: olykor részletesebb, olykor meg túlzottan vázlatos, hézagos. Egyetlen a tanulmány oly értelemben is, hogy viszonylag mélyen és sokoldalúan bemutatott eszmetörténeti periódusok elnagyoltan, hiányosan vagy ellentmondásosan jellemzettekkel váltakoznak benne.

A mű főbb *tartalmi eredményeit* sorra véve: Barla érzékletes és több ponton újszerű képet ad arról a társadalmi-szellemi környezetről, melyben az ifjú Kemény az 1830-as évek elején Nagyenyeden él, tanul, munkálkodik. Enyed ekkor az erdélyi közelet centruma. A társasági élet politikai-művészeti vitáktól hangos. A Burg, a b. Kemény-család háza, ahol Kemény mindennap megfordul, a szerveződő ellenzék fellegvára. A konzervatív és a szabadelvű erők csatározásai a kollégium falai között is hevesen folynak, s a diákság ellenzéki szellemű akcióiban Kemény is részt vesz. A kollégiumban jól képzett tanári kar működik, melyből különösen két nagy tudós-pedagógus alakja emelkedik ki: Köteles Sámuel és Szász Károlyé. Köteles kantianus filozófus és etikus; racionalizmusa az ész képzelődés és szenvedélyek feletti uralmát, kritikizmusa pedig mások ismeretének, ill. az önismeretnek a fokozott szükségességét jelenti; a pszichológiában a szenvedélyek, ösztönök, lelki torzulások természetrajzát kutatja; a kanti harmónia-tan híve, a társadalomban és a lélekben egyaránt; az államelmélet terén az alkotmányos monarchia primátusát hirdeti. Szász Károly viszont romantikus, történet- és művészetsemlektében is, egyéniségében is. A nagy egyéniség történelemformáló szerepét abszolutizálja, s a nemzeti fejlődés problémáira irányítja a figyelmet. Széchenyi híve, rendíthetetlen liberális. Mindkettőjük gondolatvilága, személyisége felzabardító hatású a fiatal Keményre. — A

tanulmány azt is valószínűsíti, hogy Kemény rendszeresen olvassa a korabeli magyarországi és erdélyi lapokat, folyóiratokat. Politikai, társadalmi felfogásában főképp három nagy egyéniség eszmevilágának, praktikus nézeteinek nyomait érzékeli Barla: Széchenyi polgárosodási programjának és politikai metodológiájának, Wesselényi reformterveinek és nemzetiségi koncepciójának s Bölöni Farkas Sándor nyugati utazási tapasztalatainak, társadalomfejlődési analógiáinak elemeit.

Barla meggyőzően, alapos elemzéssel mutatja be, hogyan és mely pontokon változik, ill. mélyül el Kemény filozófiai-politikai gondolkodása 1835 után. A nagy államférfi történelemalakító szerepének romantikus kizárólagossága helyébe, nyilván az 1834/35-i erdélyi események tanulságaként, a nagy egyéniség és a bázis, a vezető és a vezetettek árnyaltabb kapcsolata lép. Angol és francia példára úgy látja, hogy a politikai vezéregyéniség, a modern államférfi szervezett tömörülések, pártok élén fejthet ki igazán hatékony irányító tevékenységet. A korábbi, a sikert abszolutizáló machiavellizmusa szelídül, és szervezetek, pártok harcmodorává változik. Egyre nagyobb szerepet kap gondolkodásában a teljes ismeretanyag birtoklásán, a körülmények pontos ismeretén alapuló eljárási mód keresésén, az ügyes stratégia és taktika, a józan számítás. Kemény a szigorú kauzalitás képviselője lesz. Vallja, hogy a kutató elmét a helyzetek, a viszonyok oksági elemzése vezeti el az ezeket szülő, meghatározó alaptényezők, irányító erők felfedezéséhez, feltérképezéséhez. Így aztán az ember, a vezető személyiség, a politikus olyan fegyver birtokába jut, melynek segítségével a sors adta helyzet fölébe kerülhet, felismerheti és a minimálisra korlátozhatja a véletlen, vagy végzetserűen kiszámíthatatlan tényezők lehetőségeit.

A tanulmány legfontosabb mondandóját, legsikerültebb, finom megfigyelésekkel teli fejezete a *Gyulai Párról* szóló; ebben Barla a regény gondolatiségének számomra ezidáig legelfogadhatóbb értelmezését adja. Helesen szögezi le, hogy a *Gyulai Pál* lélekrajz, Kemény forrongó egyéniségének tükré. Pontosan fogalmazza meg a mű fő mondanivalóját: az erény (itt a hála) túlhajtása, rögeszmévé válása, majd mértéktelen rajongássá, megszállottsággá növekedése bűn, mely súlyos következményekkel terhes: a személyiség kifordul sarkaiból, feladja önmagát és szükségszerűen elpusztul, veszt hozva egész közösségére, környezetére is. Kemény felmutatja a bűn (a rajongás) természetét és kiszámítható hatását, — hogy felhívja a figyelmet az egyedüli ellen-szerre, a józan ész irányította és ellenőrizte

életre, cselekvésre. Barla hangsúlyozza: Lényegében valamennyi regényében ezzel a problémával foglalkozik Kemény; hogy a *Gyulai Pál* világa mégis komorabb, mint a többié, annak oka részint Kemény akkori kedélyállapota, részint a választott írói attitűd, amely nem a bűn és bűnhődés bemutatásában tapasztalt és megcsodált könyörtelen logikai szigorral tekinti át, sorakoztatja fel a számba jöhető ellensúlyozó, semlegesítő erőket. — Alapvetően fontos és sok zavart eloszlató az, amit Barla a regény végzet-problematikájáról állapít meg. Abból indul ki, hogy Kemény és a regény főalakja, Gyulai nem azonosíthatók; Gyulai nem Kemény egyéni és közéleti problémáinak objektivációja; Kemény gondolatait a regény egész szövete, struktúrája hordozza. Kemény a regény folyamán Gyulai tetteit, viselkedését következetesen rajongónak bélyegzi, számára nem ad felmentést. Gyulai a cselekmény folyamán az öncsaló szerepét játssza: a saját valódi bűne elfedése végett, mintegy a maga mentségére, önnön felmentése érdekében szüli a kényszerhelyzet képzetét, a végzet tanát, erre a fiktív sorsra, fátumra, a viszonyok kényszerítő hatalmára próbálva hárítani saját felelősségét. A regény folyamán sohasem Kemény, hanem mindig a lelkiismeretével viaskodó Gyulai elmélkedik a fátum tipró, büntülőjének hatalmáról, — így a végzetről való gondolkodása önnön jellemrajzában szerves része. Amikor tehát Kemény könyörtelenül elmarasztalja Gyulai tetteit, akkor ezzel együtt gondolkodását is elveti. Kemény sohasem hitt és hisz semmiféle vak végzetben, fátumban. — Barla *Gyulai Pál*-értelmezése két fontos ponton korrigálja az újabb irodalomkutatásban kialakult Kemény Zsigmond-képet. Egyfelől vitathatatlanná teszi, hogy Kemény már első eszmélésétől kezdve mindennemű tevékenységében és művében — így a *Gyulai Pál*-ban is! — következetes elutasítója a végzet, a fatalizmus tanának; s ezzel helyreáll az oktanalul megbontott egység a következetes és cselekvő liberális reformer és az író Kemény között. Másfelől bizonyítja, hogy Kemény 1845–46 körüli válsága, részleges pályafordulata nem világnézeti válság, s a *Gyulai Pál* nem jelent cezúrát Kemény eszmei-gondolati fejlődésében.

Filológiai névumokat rejt magában a Kemény 1848-i publicisztikai tevékenységével foglalkozó részfejezet. Különböző forrásokból már eddig is tudtuk, hogy Kemény 1848-ban nemcsak névaláírással ír a *Pesti Hírlap*-ba, hanem -e-, -a-, -a.- szignóval is. Barla most újabb érvekkel erősíti meg és finomítja e tudásunkat, sőt ki is egészíti az eddig ismert Kemény-cikkek listáját. Am nem áll meg e ponton, hanem — óvatos

és körültekintő eljárással — jónéhány aláírás nélküli cikkről bizonyítja, hogy Kemény a szerzőjük. — A saját kutatásaim részint megerősítik Barla eredményeit, részint a következőkre figyelmeztetnek: a *Pesti Hírlap*-ban azonosításra váró hatalmas cikkanyagban még igen sok Kemény-írás lehet, főképp a lap áprilisi—májusi és novemberi—decemberi számaiban; nehezteleni fogja a további kutatást, hogy az aláírás nélküli cikkek között lehetnek több szerzőjű írások is, s még az sem kizárt, hogy egy szignóval, taktikai okokból, többen is dolgoznak a lapba; a filológiai vizsgálódást a jövőben széleskörűben kell folytatni, egyidejűleg Kemény, ill. az újság más dolgozótársainak életműve felől; a kutatás módszerének komplexebbnek kell lennie, s a tartalmi összefüggések feltárása mellett nagyobb szerepet kell kapnia benne a stíluskritikának.

E valóban jelentékeny tartalmi erények, eredmények ismertetése után a *tanulmány* szembetűnőbb *hiányaira, fogyatékoságaira, hibáira* mutatok rá. Ezek közül a legsúlyosabbnak azt érzem, hogy Barla lényegében adós marad Kemény erdélyi liberális reform-programjának konkrét és részletes bemutatásával. Tehát azzal, hogyan alakul ki Kemény reformkonceptója az 1840-es évek elejére, mi Kemény álláspontja a fő reformkérdésekben (pl. úrbér, választási rendszer stb.), s nézeti hogyan viszonyulnak más erdélyi, ill. magyarországi ellenzékiek vélekedéséhez. A nemzetiségi kérdés is sokkal nagyobb súlyú és motiválóbb erejű tényező Kemény eszmerendszerében, hogysem anynyira másodlagosan szabadna kezelni, mint Barla teszi. Az alapvető probléma talán ott lehet, hogy a szerző nem ismeri eléggé Erdély valóban igen bonyolult politikai, társadalmi, közjogi történetét, s főképp az egykorú erdélyi viszonyokat, — ezért lebegtetni meglehetősen „ritkított közegben” Kemény általa jellemzett „eszmetömbjeit”. E feltételezést valószínűsíti az is, hogy a tárgyszerűség, az adatok vonatkozásában általában megbízható tanulmányba éppen az erdélyi viszonyokról szólva kerülnek be hibák, például: az erdélyi úrbér történeténcz felvázolásakor megfigyelkedik Mária Terézia 1769-i ún. Bizonyos pontjairól (42. l.); vagy: Bethlen Jánosról ír a 45. lapon, s a szövegből kiderül, hogy nem érti az ún. királyi hivatalosság lényegét.

Nem kielégítő az a kép sem, melyet Barla Kemény 1843 és 1846 közötti, eszmetörténetileg oly fontos éveiről ad. Voltaképp megelégszik Kemény Wesselényihez és Széchenyihez fűződő eszmei-személyes kapcsolatának igen hézagos, felületes jellemzésével, valamint az 1845–46-os válság pármondatos jelzésével. Pedig hát Kemény 1843 közepe

után is Erdély legnagyobb hatású publicistája marad. Ekkor mélyed el fokozottabban a közgazdasági és szociológiai tanulmányokban, az összehasonlító jogtörténetben s az állam- és történettudományban. Ezekre az évekre esik Kemény életének talán legsúlyosabb válsága is: családása erdélyi pályatársaiban, légüres térbe kerülése s egyedül maradása a közéletben, magánéleti kudarcok stb. Mindezek a problémák lényegileg feltáratlanok maradnak a műben.

A tanulmány további fogyatékosága, hogy nem dolgozza fel módszeresen Keménynek a *Pesti Hirlap* 1847. évfolyamában megjelent, tetemes mennyiségű publicisztikáját, s így nem végzi el Kemény régebbi erdélyi, majd magyarországi reformprogramjának összevetését, a változások eszmetörténeti általánosítását és értékelését. Nagy lehetőséget szalaszt el ezzel Barla: nevezetesen Kemény és a centralisták viszonyának megnyugtató tisztázását. Pedig némely óvatos megfogalmazása („a centralistákhoz állt legközelebb”, Kemény „a centralisták körében”, 1848 elején „függetlennek számít” stb.) azt sejteti, hogy érez bizonyos különbségeket Kemény és a centralisták között. Ha merészebben nyúl e nem könnyű témához, talán ő is arra a következtetésre jut, hogy Kemény centralistának minősítése az újabb Kemény-irodalomban — fikció. S hogy egyes gyakorlati politikai, vagy konkrét reformelképzelésekben (a képviselői rendszer kialakítása, a városok rendezése stb.) megegyezik ugyan Kemény és a centralisták véleménye, de igen lényeges filozófiai-szemléleti kérdésekben (pl. egyén és tömeg viszonya, a történelmi személyiség mibenléte), továbbá fontos politikai problémák megítélésében (mint pl. a központosítás és a helyhatósági rendszer együttélése, az arisztokrácia szerepe társadalmunkban, a nemzetiségi kérdés) komoly nézeteltérés mutatkozik közöttük.

Nem fogadható el Kemény 1848. március 15-ét követő közéleti szereplésének értékelése, eszméinek summázata sem. Barla úgy látja, hogy 1848 nyarán a forradalomtól, a tömegmozgalomtól, a véres harcától általában iszonyodó Keményben az iszony, a szorongás, az „ösfélelem” helyére „a szabadsáért, függetlenségért küzdő népek szolidaritása” kerül; valósággal szárnyal, harcra, ellenállásra hív fel; s Kemény — Barla szerint — időlegesen túllép szigorú, zárt eszmerendszerének határain. Nos, szó sincs és nem is lehet erről a „túllépésről”: Kemény 1848-ban a korábban kialakult eszmerendszeréhez nagyon is híven, konzekvensen él, cselekszik. Mindvégig a vér nélküli márciusi forradalomnak, mint a történelmi konfliktusok számára egyedül ideális megoldásának s a forradalom eredményeinek, azaz a

márciusi törvényeknek a védelmezője; a megvalósult, de törekenynek tűnő „eszélyes súlyegyen” őrzője. Az ő védekező jellegű 1848-i stratégiájának és taktikájának itt a kulcsa. Kemény minden tényező, jelenség, erő ellen harcol, mely veszélyezteti ezt a súlyegyent: így a jobb- és baloldali túlzónak ítélt törekvései, a tömegmozgalmak, az anarchikus megnyilvánulások, a fenyegető külső erők, a mozgolódó nemzetiségek, Ausztria „éretlen és értetlen” politikája, az uralkodó magatartása ellen. Nem Kemény eszmerendszere, hanem eszméinek és a történelmi szituációknak a viszonya változik 1848 folyamán: innen, hogy tavasszal és nyáron a koncepciója szempontjából fő veszélyt jelentő társadalmi és nemzetiségi mozgalmak ellen lép fel nagyobb energiával, ősszel viszont a konzervatív, a márciusi viszonyokat megsemmisíteni kívánó ellenforradalom ellen összpontosítja érveit, indulatait. — S téved Barla: dehogy táplál Kemény illúziókat Ausztria, az udvar irányában. A polgári átalakulás útjára lépett Ausztria és Magyarország állami egységét kül- és belpolitikailag egyaránt történelmi szükségszerűségnek tarja 1848-ban is, s következetesen szembeszáll minden törekvéssel, mely ennek az államalakulatnak a léte ellen irányul. 1848 nyaratól—őszétől úgy látja, hogy maga a bécsi kormány, az osztrák uralkodó körök, sőt a király akar lelépni az ésszerű történelmi útról, — s ennek megelőzése, az útontartás érdekében korholja, ostorozza, világoztatja fel a bécsi politika irányítóit. Amint azonban, 1848 november végétől, belátni kénytelen, hogy Bécs nem fogadja el az osztrák birodalom átalakulásának 1848 márciusi platformját, s erre már valószínűleg nem is kényszeríthető, befejezi a *Pesti Hirlapban* folytatott agitációját, elhallgat. Úgy érzi, politikai koncepciója időlegesen megbukott, s az irányíthatatlan események uralma érkezett el.

Furcsa történet szemléleti fonáksága a könyvnek, hogy miközben a szerző sok lényeges vonását ragadja meg Kemény sajátos liberalizmusának, e liberalizmus végső summázó értékelését eléggé vulgárisan végzi el. Helyesen elemzi Barla (88—9., 128—9.1), hogy Kemény mennyire központi társadalmi problémának tartja szegény és gazdag örökös harcát, a bírhatás, a tulajdonszerzés állandó vágyában lelve meg „ez örökös polgárháború” alapokát, mozgatóját; szrinte egy és ugyanazon ösztön hozza létre a fennálló rendet s az ellene való harcot. Majd csodálkozva kérdezi Barla, hogy „Kemény miért nem szúrta le ésszerűen: az örökös polgárháború mindaddig tart, míg vagyoni egyenlőtlenség lesz a magántulajdon révén”. Barla válasza: Kemény nem mer eddig elmenni, megmarad realpolitikuskak;

csak a saját koráról elmélkedik, nem hajlandó ábrándozni a jövőről. — Nos, így értetlen-vulgáris ez a magyarázat. Számomra olyanféle értelmezést sugall, hogy Kemény tulajdonképpen sokat megért az osztálytársadalom törvényeiből, de óvatosságból, vélt érdekből, taktikai megfontolásokból megmarad a liberalizmus társadalomfelfogásánál. Nem. Kemény nem jut el az osztályharc lényegének megértéséig. Nála nem taktikai elem a polgári liberalizmus, hanem tollát és cselekedeteit kizárólagosan irányító elmélet, világnézet. S Kemény társadalomszerveletének nem marxista voltán csodálkozni, számonkérni tőle a liberalizmus meghaladását — ez történetietlen s kissé bizarr álláspont.

Barla tanulmánya *módszertani* szempontból is tanulságos és részletesebb jellemzést igényel, — erényei miatt is, de, sajnálatos módon, főként a fogyatékoságai miatt. — Szembetűnő Barla törekvése, hogy az eszmétörténeti kutatás örök veszélye, a rendszert meddő hatásvizsgálat helyett a párhuzamos keresés termékenyebb módszerrel dolgozzék. E módszerrel ér el figyelemre méltó eredményeket a nyitófejezetben, ahol is az enyedi tanárok és az ifjú Kemény gondolatrendszerének több rokon vonását meggyőzően mutatja be. Ám a tanulmány későbbi fejezeteiben az eszmei-gondolati párhuzamok vizsgálata fokozatosan elszegényedik, hézagossá válik, s csupán néhány s nem is mindig lényeges részletkérdésre terjed ki; azaz a korábban oly termékeny módszer beszűkül, s valamiféle „szemelgetés”-nek adja át helyét. (L. pl. Széchenyi és Kemény, ill. Wesselényi és Kemény eszmerendszerének többszöri „szemelgető” összevetését, 30—3, 104—112. l.). — Az eszmétörténeti studiumban partikuláris eredményekre, sőt tévutakra vezet, ha az elemzés bázisa összezsugorodik s túlzottan az elemzett gondolkodó saját írásaira, megnyilatkozásaira korlátozódik Barla láthatóan ugyanígy vélekedik: tanulmánya elején, mint láttuk, sikeres erőfeszítéseket tesz a Kemény gondolatvilágát formáló enyedi szellemi közeg érzékeltetésére. Sajnos, a későbbiek folyamán egyre inkább lemond annak a kulturális-szellemi miliónek a módszeres és változásaiban megragadott rajzáról, melyben Kemény eszméi érlelődnek, módosulnak. Tudom, rendkívül nehéz, fáradtságos az ilyenfajta egzakt eszmétörténeti kutatás, mégis csupán ezt tarthatom igazán modern módszernek, — s Barlánál az e módszer alkalmazására irányuló törekvést hiányolom.

A források kezelése és értelmezése, azaz a forráskritika terén nem eléggé megfontolt a szerző. — Kemény személyiségének bemutatásakor gyakran kritika nélkül, szó szerint, evidens igazsággként fogadja el Keménynek az önnön alkatával, tevőknye-

ségével foglalkozó, bárhol és bármikor elmondott, levelekben, cikkekben vagy naplóban leírt önvallomásait. Innen eredeztethető, hogy Barla el-elrajzolja, túlromantizálja Kemény személyiségét (l. pl. 5—6., 103. stb. 1.). Pedig amennyire Kemény nem azonos egyetlen regényalakjával sem, annyira nem azonosítható személyisége sem a saját szubjektív megnyilatkozásaiban szuggesztív önjellemzéssel. A telivér romantikus Kemény egyfajta expresszív szerepjátéknak vagyunk tanúi: ő hallatlanul szereti önnön személyiségét a valóságosnál ellentétekből állóbbnak, titokzatosabbnak, különösebbnek feltüntetni. — Ugyancsak óvatossággal kellene kezelni az írónk egyéniségét tudatos és tendenciózus torzítással megidéző kortársi emlékezőket, jellemrajzokat. Pálffy János memoárjának forrásértéke például köztudottan kétséges, s Keményről különösen vitatható megállapításokat tesz; Barlának sem szabadna autentikus forrásként felhasználnia (l. 6., 39. l.). — Jól ismert forráskezelési hiba a tanulmányban az idézés ama módja, amikor a szerző egy feltételezés, egy prekonceptió bizonyítása érdekében részleteket ragad ki természetes szövegösszefüggéseiből. Egy kirívó példa: a 72. lapon Kemény és Kovács Lajos elvi-eszmei különállásáról ír a szerző, s egyetlen Kemény-cikkből vett idézettel próbálja tételét bizonyítani. Téves szándékú törekvés. Kemény és Kovács reformprogramja — tessék alaposan összevetni az általuk közösen szerkesztett *Ördélyi Híradó*-ban megjelent cikkeiket! — ekkor még, az 1840-es évek elején nagyon is rokon egymással. S aki figyelemmel olvassa el a *Néhány szó Szatmár megyéről a maga idejében* c. cikket, melyből a furcsán kiemelt idézet származik, annak számára nyilvánvaló: a cikk éle a korteskedés mint „körjelenség” ellen irányul; Kemény nem utasítja el fölényesen a szatmári 12 pontot (mint Barla tévesen állítja); taktikai-retorikai megfontolásból hangsúlyozza túl a 12 ponttal való részleges egyet nem értését, hogy annál objektívabb pozícióból és még nagyobb felháborodással ostromozhassa a 12 pont megbuktatóit, Kovács Lajos támadóit, a korteskedő konzervatívizmus lebukó politikai módszerét.

A tanulmány *stílusát* nem dicsérhetem. Barla is abba a hibába esik, amelybe a kor annyi más kutatója: túlzottan az elemzés tárgyaktól választott személyiség hatása alá kerül, s szinte észrevétlenül át-átveszi stílusának, mondatfűzésének, sőt helyesírásának egyes sajátosságait. Kemény szóhasználat, stílusesszékői aztán — Barla száraz, kimért értekező prózájába kerülve — idegen elemekként hatnak. Néhány példa. Kemény kedveli a „kötöz” szót, Barla is gyakran használja, pl. Kemény „kötöz

öszöntézt" kap Kötelestől (23. l.); Erdélyben csak a sérelmi „oppozíció éledezik, azt is kötözi...” (43. l.); „Gyulai megkötözte magát a hála rosszul értelmezett láncáival” (125. l.). Kemény világa szerinte „sújtó korszakok tükrözője” (l. 56. l.); Kemény „sűrű tevékenysége és kitartó táborozása” az Erdélyi Híradónál (98. l.). „Valódi” Kemény Zsigmond-i mondatok Barla tanulmányában: „Kolumbus merész hajója az új világ partjait csókolta” (39. l.); „De minden ily eszme csak gyors fellegárnyként vonulhatott át Toldi kedélyén”. (56. l.); „Hiába a mentegetőzés, ösztöne mégiscsak ott sejt a lóporos aknát, melynek lobbanó szalagja kémleletlen irányban vonul. Súlyos léptei alatt érzi már 1842-ben a dűbörgő forrongást, s a kitörni készülő láva forráságát”. (88. l.); „Boldog szeretne lenni, mint mindenki, s életét a szerelmi fellobbanásokat követő íszkös égés sebei kietlenné teszik.” (98. l.) Kemény is írhatná Gyulairól, amit Barla ír róla: „Mindig a Caligulák kora, mindig a torzalakok, kiket hűn rajzolt Sveton, mindig a kegyencek elmosódott, sivár képei, kik magokat mentegetik, s vádolják a sorsot, lebegtek szeme előtt. Ixion kerekéként aorgott elméje...” (120. l.) — Nem ritka a tanulmányban a pongyola fogalmazás

(l. pl. a 42—3. lapon, a „Mégis hogy meghíusult...”, a 113. lapon „A Gyulai Pál...” kezdetű mondatokat), valamint az idegen szavak ügyetlen használata sem (l. pl. a 41. lapon az organizált ellenzék centralizációjáról szóló mondatot). — A stílus ilyen fonákosságai komolyan csökkentik Barla művének gondolati hatékonyságát.

A Kemény Zsigmond-életmű kutatói, a róla értekezők — tisztelet a kevés kivételnek — még mindig túlzottan a nagy, reprezentatív művek (regények, röpiratok) elemzésére koncentrálnak, s nem szembesítik e nagy művek eszmei-gondolati tanulságait a publicisztikával, a töredékekkel, a levelezéssel. Barla Gyula a kevés kivételhez tartozik, ez ad tanulmányának különleges érdekét. A Kemény-kutatásnak az általa jelzett úton szükséges tovább haladnia, s mielőbb el kell végeznie a teljes Kemény-életmű filológiai felmérését és értékelését, a kor legszélesebb és alapjaiban feltárt politikai, társadalmi és szellemi összefüggéseibe ágyazva.

Rigó László

TAMÁS ALADÁR: A 100% TÖRTÉNETE

Bp. 1973. Magvető K. 402 l.

Irodalomtörténeti szakfolyóiratban eltekinthet a recensens attól, hogy ismertesse a már viszonylag köztudottakat. Nem mutatom be tehát részletesen a 100%-ot, a két világháború közötti szocialista irodalom (s egyúttal a kommunista mozgalom) e kiemelkedő jelentőségű folyóiratát (1927—1930). S hasonlóképpen nem érzem annak szükségét, hogy az egykori szerkesztő és a mai tanulmányíró, a folyóirat-antológiát összeállító Tamás Aladár munkásságáról szóljak. Márcsak azért sem, mert ez az 1973-as kiadvány valójában második kiadás (jóllehet az impresszumatatok ezt elhallgatják s csak Tamás Aladár bevezetése utal rá): az Akadémiai Kiadó „Irodalom — Szocializmus” sorozatában 1964-ben jelent meg az első (valamivel gazdagabb válogatást tartalmazó) kiadás. Abban a kiadásban Szabolcsi Miklós bevezetése és Botka Ferenc 100%-repertóriumja is helyet kapott. S e könyvről az *Irodalomtörténeti Közlemények* is közölt terjedelmes ismertetést (ezért is felesleges az „újrecenzálás”): Illés László cikkét az 1965-ös kötetben (118—119. l.). A 100%-antológia annak idején a magyar szocialista irodalmi örökség kutatásának gyors fellendülését is bi-

zonyította. Szervesen kapcsolódott bele az 50-es évek végétől intenzíven megkezdett kutatások áramkörébe, melyeknek szemléleti alapját a szocialista irodalom korszerű — a dogmatikus és voluntarista hagyomány-szűkítést „robbantó” — értelmezése jelentette. S jelenti ma is, amikor a szocialista irodalom kutatása már magasabb színvonalon, elmélyültebben s egyúttal szervezetesebben folyik.

Elsősorban ebből a szempontból olvastam most újra a második kiadást, Tamás Aladár tanulmányát és a folyóiratválogatást. S ha az alábbiakban jóformán csak kifogásaimat, vitamegjegyzéseimet sorolom fel, az korántsem jelenti a 100% értékének „esztéta” lebecsülését vagy akár az új kiadás felletti fanyalgás „megideologizálását”. Irodalomtörténeti szakfolyóirat megengedheti azonban magának az „aránytalan” érvelést, főleg ha már ismert valamint ideológia-, irodalom- és munkásmozgalomtörténeti szempontból egyaránt joggal magasra értékelt folyóiratról, illetve kiadványról van szó.

Méltatva az újrakiadás tényét sem egyértelműen pozitív ugyanis a kötettel kapcsolatos véleményem. S éppen a szocialista